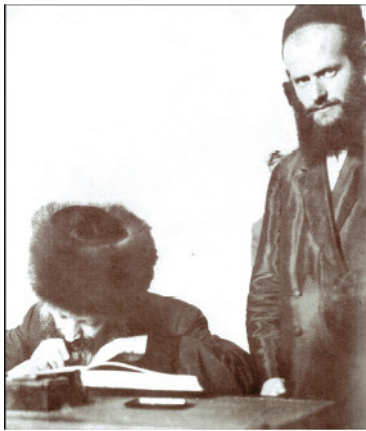

יחס האב לבן - פרק מחיי הראי"ה קוק ובנו הרב צבי יהודה זצ"ל

מבוא

אלמלא ראינו בעינינו ושמענו באוזנינו, וחיל ורעדה כמעט ואחזונו - כי אז ודאי שהיו הכל מפטיירין שרק 'מפני היראה ומפני הכבוד' נכביר מילים בתיאור יחסו של הבן לאביו, ושכל התיאורים דברי גוזמא הם. כי הרי רבים הם הסיפורים והעובדות בתולדות ישראל המלאים וגדושים בתיאורי יחס הכבוד ותחושת היראה האמיתית בעת קיומו של הדיבר החמישי אשר בעשרת הדיברות, ובמילונים המרבי של מצוות התורה הנובעות ממנו להלכותיהן ולפרטיהן על ידי גדולים בישראל. אך אנו, שומעי

תורתו ומאזיני דבריו ולקחיו של מורנו ורבנו, צדיק בן צדיק, גאון בן גאון, הרב צבי יהודה הכהן בנו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל, עדי ראייה של ממש אנו בסיפור דברי אמת על יחסו של הבן אל אביו ואל אמו, אשר היה למעלה מכל תיאור מילולי כלשהו.

אולם עניינם של השורות הבאות אינו בנושא מכובד זה, אם כי ראויה בהחלט מסכת הנהגה זו שיוקדשו לה פרקי הלכה, עיון ועשייה. עניינן של השורות דלהלן הוא דווקא בכיוון ההפוך - בלימוד ובהעמקה ביחסו של מרן הרב אל בנו הרצי"ה, לקראת מלאת ל"ב שנים לפטירת הרצי"ה זצ"ל בפורים תשמ"ב*.

א

מצות התורה "כבד את אביך ואת אמך" מתייחסת בהגדרתה לחובותיו של בן "הדור השני" אל הוריו, האב והאם, שהם "הדור הראשון". אך מכל מקום יש לברר

* נוסח אחר של המאמר עתיד להתפרסם בעז"ה בחלק השני של הספר "דברים שיש להם שיעור" לזכר יונתן דבירי הי"ד, שיעסוק ביחסי הורים וילדיהם.

אם אכן ישנן גם חובות בעניינה של מצוה זו ל"דור הראשון" כלפי "הדור השני", ואלו הן. בעיונים הבאים ייעשה ניסיון להבין נושא הלכתי ורעיוני זה מתוך תיאור מסכת היחסים אשר בין האב הדגול מרן הרב זצ"ל - לבנו יחידו הרב צבי יהודה זצ"ל, כפי שהוא מתגלה בכמה מן האיגרות שהתפרסמו בספר "איגרות הראי"ה"¹. החלק הראשון של אוסף איגרותיו של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל מתייחס לתקופות חייו הראשונות של הרב ברבנויותיו בקהילות זיימל ובוויסק אשר בגולה, ול"תקופת יפו" שהחלה עם בואו לארץ בכ"ח אייר תרס"ד. הרב צבי יהודה, בנו יחידו של הרב, נולד בשנת תרנ"א, והיה בעלותו ארצה עם הוריו בגיל בר מצוה². כבר בהיות הרצי"ה כבן שנתיים ומחצה כותב הראי"ה לאביו הרב שלמה זלמן זצ"ל כי "בני הילד שיחיה ברוך ד' בחיים ובשלום וכבר יודע איזה אותיות³, תקוותי לד' שיתן אותותיו⁴, אותות דעה ושכל טוב⁵, במעלליו יתנכר⁶, יזכנו השי"ת לגדלו לתורתו ועבודתו כחפץ לבבי ונפשי" (איגרת ד). כשש שנים לאחר מכן, בהיותו רבה של בוויסק, הוא שב וכותב אל אביו כי "גם בני הנעים צבי יהודה שיחיה בא הנה אחרי שגמר בחדרו פרק הגזל עצים⁷, ברוך ד' ראה בזמן הזה סימן יפה במשנתו⁸, יחזקהו השי"ת לאורך ימים ושנים לתורה ועבודה" (איגרת ז).

בשתי האיגרות הללו, שהן מתקופת הילדות של הרצי"ה, יש כדי להדגים את דרכו של האב הראי"ה להקפיד על שמירת דרכי החינוך המקובלות בסביבתו שנמסרו מדור לדור, ולצרף לכך הבעת רגשות אבהיים לבנו. נוסף על כך, כשהראי"ה זצ"ל מספר לאביו כיצד הוא מקיים את מצוות החינוך ואת מצות לימוד התורה לבנו - הוא בעצמו מהדר במצות כיבוד אב ואם, בגרימת נחת להוריו. מסגנונו האישי נשמעת כאן תפילה חרישית של תקווה לעתיד, עם התודה לד' יתברך על הסימנים הטובים בהווה.

ב

בשנת תרס"ו, בהיותו כבן חמש עשרה, עוזב הנער הצעיר ר' צבי יהודה את בית הוריו ביפו, ועולה לירושלים ללמוד תורה בישיבת "תורת חיים" אשר בעיר העתיקה.

- 1 בחלקים ב-ג של אגרות הראי"ה ישנן איגרות נוספות לרצי"ה, וכן איגרות לבנותיו של הראי"ה המתייחסות לתקופות אחרות, ועל אלו ואלו יש לדון בנפרד.
- 2 שאלה מסקרנת היא האם והיכן נחוגה שמחת הגיעו למצוות? האם באונייה בדרך לארץ? לא ידוע לי על תיעוד או עדות בנושא זה.
- 3 יו"ד סימן רמה סע' ד ובהגהות הרמ"א שם: מלמדים אותו אותיות התורה... וכו', עיי"ש.
- 4 ע"פ ישעיהו ז, יד.
- 5 תהילים קיא, י.
- 6 משלי כ, יא.
- 7 בבא קמא פרק עשירי.
- 8 ע"פ חולין כד, א.

הייתה זו הפרידה הפיסית-גיאוגרפית הראשונה של האב והאם מבנם מאז הולדתו. משנים אלו, שנות הנערות והבגרות של הרב צבי יהודה, נתפרסמו מספר איגרות מעניינות ומשמעותיות-במיוחד, מתוכן נוכל לצייר תמונה מאלפת על יחסו של האב לבן, וכן ניתן לדלות מהן כמה "פנינים חינוכיות" נלבבות ביותר. מרן הרב זצ"ל שופע היה באהבת אב לבנו-יקירו, ובהיותם מרוחקים זה מזה הומים קירות לבו ונפשו מגעגועים ומערגה להשתעשע עמו בדברי תורה. עם זאת ניתן להבחין בתוך שטף הדברים ברמיזות של מילים ומשפטים חינוכיים-הדרכתיים. בראש האיגרת הראשונה (כח) שנשלחה מיפו לירושלים בתחילת זמן החורף בחודש מרחשוון תרס"ו, עם כניסתו של הרצי"ה ללמוד בישיבה, מתנצל הרב על כך שאינו יכול לכתוב לבנו 'בארוכה' ו'מדברים הנוגעים להנהגה' (התנהגות) בגלל טרדותיו ומצב בריאותו. בהמשך משבח האב את בנו על החלטתו (של הבן) להמשיך את לימודיו בירושלים. הוא כותב: מאוד שמחתי ממה שנראה ממכתבך שכבר הסכמת לקבוע⁹ עצמך בזה הזמן בעיה"ק ירושת¹⁰, חזק ואמץ¹¹. מכאן ואילך הוא שוזר אחת לאחת את מטרות החינוך כפי שהוא מבינם: "רק התאמץ בני במידות טובות¹² וביראת השי"ת ואהבתו¹³, בשקידת התורה¹⁴ למיגמר ולמיסבר ולחזור יפה¹⁵ שיהיו דברי תורה שנונים ומחודדים בפיד¹⁶... ועוד: 'ולהשתלם במידת האפשר בכל מיני שלימות ומעלות וידעיות - שהן תפארת לאדם.

ואי אפשר שלא להתפעל ולהתרגש מ'מוסר האב' בהמשך הדברים: "אל תקטן בעיניך אפילו מעלה קטנה להשתדל להשתלם בה, ואל ימעט בעיניך כמו כן חיסרון היותר קטן בדרכיך ומידותיך והנהגותיך לתקנם ולשכללם". וכדי שלא תגרום העבודה המוסרית הזו למצב רוח קודר - מייעץ האב לבנו "היה תמיד מלא רצון ונוטה יותר לשמחה וטוב לבב¹⁷, ויותר מזאת הוא מוסיף 'התחבר ליראי ד'¹⁸ וגדולים בתורה, זכי הרעיון ונקיי הדעת¹⁹, ויהיו לך שיחתם ודרכיהם ללימוד²⁰... בפסקה האחרונה של האיגרת ממריץ הרב את בנו לכתוב אליו במכתב חוזר: ממש לפרטי פרטיות, כי הלא תוכל לשער כמה התעניינותנו בכל ענייניך...

- 9 ע"פ ברכות לה, ב.
- 10 ירושלים תיבנה ותיכונן. כך נהג גם הרצי"ה לכתוב, או 'ירושלים עיקות' י.
- 11 יהושע א, ז. ובברכות לב, ב ארבעה צריכין חיזוק, תורה וכו'.
- 12 דברים רבה פרק ג, שלוש מידות טובות יש בישראל וכו'.
- 13 על רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ב ה"א ואילך.
- 14 אבות ב, יד.
- 15 ברכות ס, ב.
- 16 ע"פ קידושין ל, א.
- 17 דברים כח, מז.
- 18 ע"פ מלאכי ג, טז.
- 19 סנהדרין ל, א.
- 20 סוכה כא, א. ועיין אורות הקודש חלק ג עמ' רפא.

ממש שבתך וקומך²¹... באיזו שעה אתה אוכל פת שחרית²² ומה... ובאיזו שעה סעודת הצהריים והערב, ומתי תלך לישון, ואם התרגלת לקרות קריאת שמע על המיטה כראוי (!), ומתי תקום, ובאיזה חדר הוא מקום לונך בקביעות, האם הוא רחוק מן החלון, שלפעמים האויר קר בירושת²³..."

והוא מסיים בחתימה בברכה: "כנפשך היפה נפש אביך מחבקך ומנשקך". באותה שנה, כעבור כמה חודשים, כותב שוב הרב אל בנו (איגרת כט) במילים אישיות מאוד, 'חביבי פניני ועין ימיני שליט"א'. את דבריו הוא פותח בדברי הלל ושבח המשולבים בדברי הגות ומחשבה:

עונג ושמחה²³ מלאתי, בני, מדבריך היקרים במכתבך היקר. כן החזק במעוזך²⁴ לשקידת התורה²⁵ לפי חילוק מקצועותיה²⁶ כפי היכולת על פי דרך ד'²⁷ אשר תדע אשר יחשק בה לבבי, ואשר אקווה בצדקה²⁸ שבה תמצא אושר והצלחת אמת, שמחה פנימית מנוחת הנפש²⁹ ועונג מישרים באהבתה של תורה ודעת, הגיון לב וסברא ישרה, ועל כולם יראת ד' טהורה³⁰ המרחבת את השכל ומעדנת את החיים באורה וזהרה.

נער צעיר יושב באוהלה של תורה, ומקבל מאביו הגדול את שרטוטי האידיאל החינוכי הראוי והרצוי לו - שקידה, אושר ושמחה, אהבת תורה ויראת ד' טהורה, הן שאיפותיו ומטרותיו של בן התורה המבקש להתעלות ולעצב את אישיותו. כחודש ימים אחרי מכתב זה כותב מרן הרב זצ"ל איגרת נוספת לבנו. ניכר כי הגעגועים היו הדדיים, שכן לעומת מרחק הזמן אשר בין שתי האיגרות הקודמות, היינו בין חודש מרחשוון לחודש טבת, חלפו עתה בכתיבת האיגרת הזו רק כמה שבועות. בפעם הזאת ישנן באיגרת גם מילים של התייחסות ושל התנצלות, 'התייחסות' ל'דבריך הקצרים' (נראה שהכוונה לדברים שכתב הרצי"ה להוריו) ו'התנצלות' על כך ש'היה ראוי להאריך... לו לא הייתי מוטרד כעת הרבה'. בהמשך 'מנצל' הרב את תשובתו להפקת לקחים חינוכיים והדרכתיים לחיים. הרב מסביר כי 'היה ראוי להאריך' כדי 'להראותך הניסיון כיצד מרחיבים רעיונות נכונים מעומק

21 ע"פ דברים ו, ז.

22 פרקי אבות ג, י.

23 ע"י מדרש תנחומא פרשת שמיני סימן יא: 'התורה והמצוה הוא העונג והשמחה בעוה"ז ובעוה"ב' וכו'.

24 ישעיה כז, ה.

25 ע"פ אבות ב, יד (כנ"ל הע' 14).

26 ע"י אורות התורה פרק ו ועוד.

27 בראשית יח, כ באיפיון דרכו של אברהם אבינו.

28 אולי ע"פ ישעיהו נד, יד "בצדקה תכונני".

29 ע"פ תהילים קטז, ז "שובי נפשי למנוחייכי".

30 תהילים יט, י.

הנפש הישרה', וזאת כדי 'לאפוקי מאותם הסוברים שכל השלמות (!) תלויה בלעיטה של כמה וכמה שפות'... גם אז הייתה קיימת השאלה על מקומן של השפות הזרות בחינוך התורני והיחס המתאים לתרבות הכללית לצד לימוד התורה, והרב פורס בפני בנו הנער הצעיר את גישתו ואת הדרכתו בנושא הזה בחדות ובבהירות. הוא מרחיב את היריעה בצורך בביסוס 'היושר הפנימי שלו (של האדם) שאדם מישראל ימצא אותו לפי אותה המידה שאורה של תורה במעשה ובעיון התרחבה בלבבו, ואשר רק אז 'כל מה שמתלקט אל קרבו מן החוץ מיד מתברר, והחלקים הרעים... נדחים בתוקף כח החיים הפנימיים, ונשאר הזך והטהור'...

הרב מסדר בהקפדה לפני בנו את היחס הנכון לדעתו בין העולם הפנימי לבין העולם החיצוני, בין הקודש לבין החול. גם לשפות זרות יש ערך, שכן 'מצד ההשפעה - ודאי כל מה שיתוסף לו יד ושם בשפות וסגנונים שונים ירבה כח הסברתו והשפעתו... אבל מי שחושב שעל חשבון הבירור השכלי... יכניס את ההשלמה הבלשנית, עד שממנה יבנה בניין לאומה ולאדם, הרי זה ממעט את הדמות השכלית ממטבע שלו'...

ניתן לחוש את הכבוד שרוחש האב לבנו, בהניחו שהוא בוגר דיו כדי להבין משנה חינוכית זו. בהמשכה של האיגרת מעמיק ומפלפל הרב בסתרי התורה של העניין הרוחני הזה, והוא קושרו לדברים העומדים ברומה של המחשבה היהודית: 'הזך והטהור הנלקט מכל דבר ועניין, שהוא נמצא אפילו בעמקי החושך, שאי אפשר שלא יאירו גם שמה איזה ניצוצי אורה'... האוזניים הכרויות ישכילו לשמוע כאן בת קול למרחביה של תורת הקבלה, שהרב רואה הרב לנגד עיניו נער בוגר ובשל להבין את הדברים כ'חכם ומבין מדעתו'³¹.

הרב מסיים שם:

כתוב נא בני יקירי מכל פרטי פרטיות שלך כאשר עשית זה כבר, בזה תשמחני מאוד... מפני הטירדא אקצר ואומר שלום וברכה לך ולכל אשר לך, צלח ורכב³² חזק ואמץ³³ בתורה ויראת ד' ברה וטהורה, צהלת רוח ושמחת לבב³⁴ במידות טובות ומעלות יקרות יהיו תמיד בחבלך, ותהיה לאיש מצליח³⁵ בעזה"י. כנפשך היפה ונפש אביך מצפה אושרך בכל לב.

ג

באוסף האיגרות לא נמצאת כל איגרת מזמן הקיץ של שנת תרס"ו, אשר בה המשיך הרצי"ה ללמוד בישיבת "תורת חיים". תקופת לימודיו בישיבה הייתה תקופה

31 חגיגה פרק ב משנה א.

32 תהילים מה, ה.

33 יהושע א, ז. ועל ברכות לב, ב.

34 ע"פ דברים כח, מז ועוד רבים.

35 בראשית לט, ב.

מכוננת וחשובה ביותר. באחת משיחות יום העצמאות³⁶ הרחיב הרצי"ה ותיאר בהתרגשות רבה את תקופת לימודיו: 'פרשה מיוחדת... אבא ז"ל הגדיר את הישיבה מקדש התורה'...

משנת תרס"ז, היא שנתו השנייה ללימודים בירושלים, ישנן ב"איגרות הראיה" שתי איגרות אשר נשלחו מיפו לירושלים. האיגרת האחת (איגרת מ) נושאת את התאריך י"ג מ"ח (מרחשוון) תרס"ז, ואילו לאיגרת השנייה (איגרת מה) הוסיף הברך העורך (כנראה מזיכרונו) את השנה - שנת תרס"ז. לא נמצאת כל איגרת של הרב אל הרצי"ה משנת תרס"ח, ונראים הדברים כי הוא שב אז ליפו אל בית הוריו³⁷. בשתי האיגרות הנזכרות ניתן למצוא כמה מאפיינים משותפים: הראשון בהם הוא התייחסותו של האב־הרב אל בנו כמבוגר; באיגרות האלו ישנן לא רק הדרכות לדרך הלימוד הרצויה, אלא גם תשובות לשאלות של הכוונה חינוכית ושל התנהגות האישית. בתחילתן מתנצל הרב על הפער הגדול בין רצונו העז לכתוב 'דברים ארוכים' לבין 'המניעות הרבות', או על כך ש'נתבטלתי ממפריעים שונים'. באחת מן האיגרות (איגרת מה) הוא אף מתוודה ומגלה לבנו כי 'כמעט הסכמתי לכתוב מכתב גלוי [גלויה; במקום מכתב], ופשוט בושתי מעצמי לפטורך אפילו לשעה בזה בראותי שחפצי אין עולה בידי לכתוב בארוכה'... ובהמשך הדברים שב הרב ומפציר בבנו שיכתוב לו 'משלומי וכל אשר לו' (איגרת מ) או 'בפרטיות מעניינדך' (איגרת מה).

בתחילת זמן החורף (חודש מרחשוון) של שנת הלימודים תרס"ז הוא מדריך להרגיל עצמו 'ללמוד ולעיין בדברי ספרי האחרונים בפלפול'³⁸ כדי שתהיה רגיל בסגנון החידוש שבהלכה... ביושר ושכל טוב³⁹. עוד נראה מן הדברים כי הרצי"ה שאל את אביו על דבר 'לימוד בספרי המוסר והעיון', ומרן הרב זצ"ל משיבו (איגרת מ) כי בעניין זה 'כמדומה שאיני צריך להעריך, [כין] הנך כבר רגיל בזה, ואקווה שלא תעזוב את הרגילות הזאת המביאה לכל טובה', אך מכל מקום הוא מזוהרו 'רק שתיקבע בסדר יפה, שלא תבזבז כוחות ולימודים ההלכיים יותר מהמידה. והשי"ת ידריך אותך בדרכי יושר וצדק'.

נושא חינוכי-לימודי זה של היחס הכמותי הנכון בין לימודי הלכה ולימודי מוסר ומחשבה מוכר ללומדים בישיבה. שוב ניכר האמון הרב שהאב רוחש לשיקול דעתו והבנתו של הבן, עם התקווה שתהא לו בזאת סיעתא דשמיא. באיגרת (מה) מצויים כמה משפטים המתייחסים לקשיים שעברו על הנער;

36 שיחת רבנו יום העצמאות תשכ"ט סע' 16.

37 באיגרת קכו מג' אדר ב' תרס"ח שנשלחה לאחיו ר' חיים כותב הראי"ה: '...צבי יהודה שלי נשאר זה הזמן פה מפני רוב תשוקתו להיות לעזר ולמעורר להוצאת דברים ונכבדים אל הפועל. אמת שתשוקתו הציבורית מבטלת אותו משקידה ועשיית חיל בגפ"ת לפי ערכו, אבל לא אוכל לעצור בעד לבבו הטהור ורעיונו הנלבב והנאמן לד' לעמו ולארצו, בשכל טוב וברוב כשרון ב"ה'...

38 אבות ה, ה, ועי' קניין תורה עמ' מ.

39 תהילים קיא, י, ועי' קניין תורה עמ' לח.

הרב־האב מפציר בבנו שיכתוב לו 'בפרטיות... מה ואיך פגשת מעצורים, באיזה אופן, ומה סבלת מזה, ואם יצאת מזה הסבל, ואם כבר סידרת ענייניך?' נימת הלשון ברורה אך זהירה, מבקשת גילוי - אך משאירה מקום לתשובות עלומות, מכלילה אך מפורטת. אין בדינו את תשובותיו של רצי"ה לשאלות שבאיגרת זו, ואפשר שניתנו בעל פה. אמנם יש בדברים הללו כדי להצביע על מידת הפתיחות ביחסים שביניהם, ורצונו של האב־הרב להיות קשוב למצוקותיו של הבן.

איגרת זו מסתיימת בשתי עצות מעשיות של האב לבנו: האחת אודות 'האכסניא' בדירה הסמוכה לישיבה דווקא, וכן בענייני מזונותיו: 'שתהיה לבדך העסקן בסעודתך, אפילו הארעית, חוששני מביטול זמנך היקר'⁴⁰, וגם כמדומה שחסרות לך הידיעות הקפיליות'⁴¹... ושוב חוזרים דברי החיזוק: 'חזק בני ואמץ בתורה ויראה, בשקידה וחזרה'⁴², במידות טובות, באומץ ובגבורה, וראה להפיה גם כן רוח חיים חדוה וטהרה בכל מקום שתוכל, כי לכך נוצרנו... כנפשך היפה ונפש אביך מצפה אושרך בכל לב ונפש'.

אחרית דבר

פרק זמן ייחודי זה בחייו של הרב צבי יהודה זצ"ל הוא רק חלק קטן (ומתייחס לשנות הילדות והנערות בלבד!) מתוך פרקי חייהם מלאי המעש של האב והבן. נעשה כאן ניסיון 'להציץ' לעולמם הפרטי של ענקי הרוח הללו, ולמערכת היחסים האנושית־האישית שביניהם. הרב זצ"ל כותב לבנו שתיקון הדור יגיע רק בעקבות 'הרחבת הדעת של קדושת האמונה'. הבן הרב צבי יהודה חרד היה לכבודו של אביו, ומלא חשש מן הדרך בה יתקבלו הדברים בקרב הציבור הרחב, והאב מודיעו ומרגיעו כי גם 'אם ידפיסו השגות על דבריי, אפילו עם דברי זלזול היותר נמוכים, אקווה לשמו יתברך שלא יזיק כלל הדבר, לא לי כשאני לעצמי ולא לעצם העניין של מטרתי הקדושה לרומם את קרן נשמת התורה בעמנו באה"ק'... דאגת הבן לכבודו ולמקומו הראוי של אביו משתלבת עם רצון האב לכווין את רוחניותו של הבן, ולהעמיק את תודעתו ושליחותו בעתיד לקחת חלק במפעלי אביו. אב ובן אחוזים ודבוקים זה בזה בכבוד ביראה, ובאהבה גדולה ומופלאה.

40 עוד על ביטול תורה על אורות התורה פרק ז - צער ביטול תורה.

41 טבח, מבשל בארמית.

42 ועי' בתוספות ל'אורות התורה', באיגרת המפורסמת (ב): "מאוד נבהלתי ממה שראיתי שהנך חוזר רק שלוש פעמים על תלמודך. הנני יודע ועד על פי הניסיון כי אפשר כלל לזכות בחזרה של שלוש פעמים, ואבקשך מאוד להרגיל עצמך לחזור לכל הפחות עשר פעמים כל פרק קודם שתתחיל פרק אחר".